

धर्मशास्त्र
अथ कशास्त्रीभट्ट
नाइकर

अ. नं. ७

(१८)

अथ शास्त्रात्मक मयूरः

इति श्री मां सक
महाराष्ट्र शास्त्रात्मक
नीति कंठकाल

3358

①

(2)

उ.प्र.
१

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ उक्ताहानविधिनामनाममाराधनास्करं । उत्सर्गविषयेमहनीलकंठोवदत्यथातत्रजलाशयो
 त्सर्गप्रशंसा । विलुधर्मोत्तरे ॥ उदकेनविनाहृत्तिर्नलिलोकाद्वयेमहा । तस्माज्जलाशपाः कार्याः पुरुषेणाविपश्चिता ।
 यमः । कृपारामप्रपाकारी तथाहृत्तावरोपकः । कन्याप्रदः सेतुकारी स्वर्गप्राप्तोत्पसंशयं । तथा । तडागेयस्पानीयं सत
 तं वलुतिष्ठति । स्वर्गलोके गतिस्तस्मात्त्रकार्या विचारणा । नंदिपुराणे ॥ योवापीमथवाकूपेदेशे तोयविवर्जिते । स्वा
 नपेत्सनरोपातिस्वर्गप्रेत्यशतं समाः । विलुः कृपारामतडागे पुरुषतापतमेषु वा पुनः संस्कारकृती बलभतेऽमौलिक
 फले । तथा ॥ सेतुबंधरतापेवतीर्थशौचलाश्रये । तस्मात्कृपारामे तज्जोरे मुच्यंते ते तेषां भयात् । तीर्थशौचं मलास्थिपेकाद्य
 पसारणं । भविष्योत्तरे ॥ सर्वस्वेनापिक्रौंते यभ्रमिष्ठमुदकं कुलानितारयेत्कर्त्तव्यं त्रागोर्वितृषी भवेत् । अतः शुभागा
 तं द्रव्यं तडागारिषु योजयेत् । धर्मः संपत्त्या वित्तोपलब्ध्या गृहक्षेममंडिता पीत्वा तोयं च मार्गस्थ्या विश्रमंति रमंति वापानीपशो
 धनेन कृत्वा क्रूरे देवविनिर्मिते । प्राणालकरणं तत्र तृप्तिमाप्नोत्यनुत्तमं । गृहादो कूपे हि विशेषफले । देवीपुराणे । पूर्वमा
 श्रित्य कर्त्तव्यं तस्योत्तरपथे पिबा । न पूर्ववत्संयं कूर्फं कृत्वा देवालयया कृत्वा । कृतं भयं प्रदं लोके तथा चास्मादिजं भयं । वाप
 ये वापि देवस्य न परं ज्ञापयेत्कृतं । वराहमिहिरः । पुष्टिभूतिपुत्रं हनिं पुरं धीनाशं प्रसुप्तं पदं शास्त्रवाधं । किंचित्तो रयं हि

राम०

१

श्री. हस्तः पृथो वा सवंधारुणं च मेयं पित्र्यं त्रीणि चैवोत्तराणि । प्रजापत्यं वापि न ह त्रमाहुं रूपाईने अष्टमाद्या सुनीराः ॥१॥

पूर्वादि कुर्यात्कूपो मध्ये गेह मर्थं तपंचेत्साहि । जलाशयारंभकालो विष्णुधर्मोत्तरेः स्थिरे लग्ने स्थिरांशे च कर्तुं श्योपचयादि
ते । तथा ॥ पस्पसौ मग्नहाः केंद्रे त्रिकोणो वापि भार्गवः । पापश्योपचयस्यानेतस्मिन् कार्यं निवेशने । प्रासादे चैव मेतस्या कू
पवापीषु चैव हीति । केंद्रं नाम प्रथमचमुर्यस्य मम दशमाख्यं । त्रिकोणं त्वनं पंचमं च उपचयस्यानेतं । त्रिषु डेकादशदशमाख्य
। इत्यारोपतोपि वराहसंहितायां । ध्रुवमधुमूलविशाखागुरुभेदश्रवणं तथा श्विभंदसंशक्ता निश्चिदग्निः पारपसरोपणो
भाति । गुरुभंपुष्यः । जलाशयोत्साकालो भविष्योत्सातस्मिन् सलिलसंपूर्णो कार्त्तिके च विशेषतः । तदागम्य विधिः कार्यः
स्थिरनक्षत्रयोगातः । मुनयः केचिद्विद्धंति स्यतीति चोत्तापणं न कालनिपमस्तत्र सलिलं तत्र कारणं । क्षिपिकायां । मार्गं डेंडु
शुद्धे भुरशयने माद्यषट्कस्य शुक्ले मूलाषाढोत्तराणि श्रवणागुरुकरेणौलशकाजचंद्रे । मैत्रे ब्राह्मे च पूरणी मदनरवितिथौ
सद्वितीयाततीयाकार्पातोपप्रतिष्ठोजगुरुसितस्ति कालसुखमुलये । मार्गं डेंडुः सूर्यः । इंदुः श्रद्धः उडनक्षत्रं एतेषां शुद्धिर्वलं ।
भुरजिद्विस्तृतस्याशयने प्रबोधे । गुरुः पुष्यः । करोहस्तः पौल्लरेवती । शाकं जेष्टा । चंद्रमग्नः । मैत्रमनुगधा । ब्राह्मरोहिणी । पू
र्णा पंचमी दशममापूर्णिमाः मदनरवितिथित्रयोदशी सप्तमी । जोबुधः । सितः शुक्रः वद्विपुः संक्रांतिभेदेन प्रलविशे
षउक्तः । वापी कूपतडागानां तस्मिन् काले विधिः स्मृतः । मुद्दिने शुभनक्षत्रे प्रतिष्ठा शुभरा स्यता कर्कटे पुत्रलाभश्चतौख्यतुम

(3)

म० उ०

२

करेन वेत। मीने पशो र्थलाभश्च कुंभे च सुवहू रकं। हवे च मिथुने वृद्धिर्दृष्टि के च जलं भवेत्। पितृ तपिल्ल कन्यायां तुलायां
 शाश्वती गतिः। सिंहो मेघो धनुर्नाशं जालस्पृद्धिं न पृच्छतीति। अत्राप्यं संग्रहो वर्ज्यो वर्ज्योः। अधिकलुप्तं संवत्सरं सिंहम
 करस्य बृहस्पता वस्तुमि ते काले वृद्धे वा गुणैश्चुके। च वकेति वाणि विवगुणैर्गुणैश्चिमे मलमासे क्षयमासे लुप्तमिदं पव
 ति पक्षे वमदिना दोभूकं पाशसुल्का घटुत दोषे ववर्ज्यः। अत्राप्यं पाशं च फालाणो वैत्रवैशाख्येष्ठाषाढा न्यतममासे
 पुरविशुद्धा वपनद्वयविषुवद्वयकन्यामीनधनुर्न्यतममासे क्रौंतौ शुक्लपक्षे द्वितीया नवमी रशमी पौर्णमासी नाम न्य
 तमतिथ्यो शनिमंगलान्धारेषु भारणि कृत्तिका ईशुत वस्त्रेषु पूर्वाफाल्गुनी विशाखा व्यतिरिक्त नक्षत्रेषु विष्कं
 भातिगंडव्याहृतवज्रव्यतिपातपरिच्यवैधति व्यतिरिक्त याम्युक्तवैद्वता गविशुद्धौ बुधशुक्रगुरु सितपक्षचंद्र निरीक्षि
 तेलग्रेजलाशपोत्तर्गः कार्या इति॥ वक्रचक्रस्य परिशिष्ट॥ अथातो ब्राह्मणविधिर्वापी कूपतडागपत्रं व्याख्याश्यामः
 अथातो ब्राह्मण उरुकप्रवहो चोरकसमीपे ग्रिमुपसमाधा य ब्राह्मणं चरुं अयपित्वा सभागां तं कृत्वा मीपे ग्रिमुपसमाधा
 य ब्राह्मणं चरुं अयपित्वा सभागां तं कृत्वा र्ज्यं हुतीर्जुह्यात्। समुद्रं सेष्टेति प्रवतष्टवत तोह विषोष्टा मिर्जुह्यात् तत्तत्पाशं
 ब्रह्मणा वंदमान इति पंचत्वं नोऽअग्रे वरुणस्य विद्वानिति च द्वे रंभे वरुणश्च धीति च स्विष्टकृतं च नवमच वैशाखाः प्राणा

राम०

२

वंशाश्मगोशकृत्त एम एम पम ॥ विषमं कठिनं मत्रीत्यजेदासनमाधिदं ॥ ७२ ॥ पृथीत्वयेति मंत्रेण प्रागु
 दग्वा समादिशेत् ॥ कुर्यात्स्वस्तिकया योजवीरादिष्वेकमासनम् ॥ ७३ ॥ अर्घ्यपाद्याक्षमनीयमधुपक्वा
 चमस्य च ॥ पंचपात्राणि पुष्पादीन्स्थापयेत्स्वीयदक्षिणे ॥ ७४ ॥ वामेनैव पात्रं यजनेष्वत्रमादर्शयामरे ॥ कृतं
 जलनिर्वाहमदक्षे गुरुं गणपतिं नमो ॥ ७५ ॥ न्यस्यात्सुकरं पोतात्पुत्रयं दिग्वधनं चरेत् ॥ अंगुष्ठपुक्ततर्जुन्या
 ज ॥ सुदर्शनमनुपेत ॥ ७६ ॥ प्राणबोहृदयं देवं सुदर्शनं चरेत् ॥ गत्वा ये च फडितुक्तो मंत्रो द्वादशवर्णितः ॥ ७७ ॥
 विधाय वह्निप्राकारं भूतानां यो भवेत्सुधीः ॥ ७८ ॥ प्राणप्रतिष्ठा मातृका स्थितिम् ॥ ७९ ॥ पंचधोक्तं
 प्रकुर्वीत ततो न्यासात्कांचरेत् ॥ श्रीकंठं दंशुः कौवैस्त्रयः केशवादि काम ॥ ८० ॥ गणेशाद्यां तु
 तत्सेवी शक्तिभाक् मातृका कला ॥ तां क्रमेणैव कथ्यते मुन्यादिन्याससूचिकाः ॥ ८१ ॥ मुनिः स्याद्
 क्षिणामूर्तिर्गायत्री च्छन्द ईरितं ॥ अर्द्धाद्रिजाहरो देवो नित्ययोगः सर्वसिद्धये ॥ ८२ ॥ हलो बीजानि गुह्ये तु स्व
 रान् शक्तीः पदो न्यसेत् ॥ हसाभ्यादीर्घमुक्ताभ्यां कृत्वां गंशं करस्मरेत् ॥ ८३ ॥ पाशां कुशवराक्षस्रक्ताः लि

शीतांशुशेखरम्। अक्षरं कमुवर्णभमई नारीश्वरं भजे॥ ८३॥ एवं ध्याए नृशंभुश। कीश्वरं तु र्थं तत्र मो न्विते
 । ह्यौ बीजमातृका पूर्व विन्यसेन्मातृका स्थले॥ ८४॥ श्री कण्ठपूर्णादप्यौ चान्तो विरजयान्वितः। स्मरन्
 शः शाल्मलीयुक्तो लोलाक्षीपु कृत्रि मूर्त्तिकः॥ ८५॥ अमरेशवर्जुनी श्यावघ्नी शो दीर्घद्यो णया॥ भारभूति
 दीर्घमुखी तिष्ठो शो गोमुखी युतः॥ ८६॥ तथा एव शो दीर्घलिङ्गा पुं कहरः। कुण्डोदरी युतः किं दी शश्वार्द्ध के
 शो भौतिको विरुत मुख्यापि॥ सद्योज्वाला मुखी चान्तमहं उल्लास मुखी युतः॥ अकुरः श्रीमुखी महासेनो वि
 द्यामुखी युतः॥ ८८॥ क्रोधी शश्व महाकाला चरु शश्व संरसती॥ पंचांतकः सर्वसिद्धिगौरी युक्तः प्रकीर्तितः॥
 ॥ ८९॥ शिवो त्तमेशो विन्यस्यो युक्तस्त्रैलोक्य विजयाः। एक रुद्रो मंत्रशक्तीः कूर्मेशश्चापशक्तिपुक्॥ ९०॥
 एक नेत्रो भूतिमात्रा युक्तः स्याच्चतुरा ननः॥ लवोदप्यो युतः प्रोत्थजेशो द्राविणी युतः॥ ९१॥ सर्वेशो नागरी
 युक्तः सोमेशश्चापि रेव चरी॥ लंगली शश्व मंजव्यादार केशश्च रूपिणी॥ ९२॥ अई नारी शवीरिण्य
 बुमाकांतः पुनर्पुतः। काकोदर्या तथा बाही हतना युक्त ईरितः॥ ९३॥ लोहितकालरात्रिश्च शिखी शः कु

दण्डिशो भद्रकालीयुगत्रीशो योगिनीयुतः॥ मीनेशः शंखिनीयुक्तो मेघेशस्तर्जनीयुतः॥ १८४॥ लोहितः का
लरात्रिश्च शिखिनीयुतः॥ १८५॥ गलंडः कपर्दिन्यादिरंशश्च वज्रया॥ १८६॥ महाकालो जयायुक्तो
वालीशः सुमुखश्चरी॥ भुजगो वीर्ययुक्तो पिनाकीमाधवीयुतः॥ १८७॥ खड्गेशो वारुणीयुक्तो वक्रेशो
वायवीयुतः॥ स्वेतो रक्तो वधारिण्यभगुः सहजयुतः॥ १८८॥ लकुलीश्च लक्ष्मीयुक्तः शिवेशो व्यापि
नीयुतः॥ संवर्तको महाभायाप्रोक्ता श्रीकण्ठमातृका॥ १८९॥ यत्र त्वोशपदनोक्तं श्रीकण्ठादिकनामसु
तत्र सर्वत्र वक्तव्यं शक्तिभ्यां तदुक्तं तद्वदेत्॥ १९०॥ त्वगं त्वगं नोसमेदो स्थिमजा शुक्राण्यमृत्तुदेत्॥ शक्ति
क्रोधं तथात्मभ्यामंतान्यादिदशस्वपि॥ १९१॥ केशवादिमातृकायाः साध्य नारायणो मुनिः॥ अम
ताद्यातुगायत्री चन्दोलक्ष्मीहरिः सुरः॥ १९२॥ हिरण्यैः शक्तिश्रीकामैः षडंगानि समाचरेत्॥ शंखचक्र
गदापद्मकुंभादर्शयुक्तकम्॥ १९३॥ विभ्रतं मेघचपलावर्णं लक्ष्मीहरिभजे॥ एवं ध्यात्वा न्यसेद्य

(5)

१

क्षि श्रीकामपुठिताक्षरान्॥३॥भ्यामंतविष्णुशक्त्यंतानमोतःप्रणवादिकाम॥केशकीर्त्ति संयुक्त
कांतिनीरायणान्विता॥४॥माधवस्तुष्टिसंयुक्तोगोविंदःपुष्टिसंयुतः॥विष्णुश्च धृतिसंयु
क्तःशंतियुग्मधूसूदनः॥५॥त्रिविक्रमःक्रियायुक्तो वामनोदययान्वितः॥श्रीधरो मेध
यायुक्तो हर्षो केशश्च हर्षया॥६॥पद्मनाभयुक्तो प्रद्युम्नश्चालज्जादामोदरान्वितः॥वासुदेवश्च तस्मिन्
संकषर्णःसरस्वती॥७॥प्रद्युम्नःप्रीतिसंयुक्तो नेरुद्रोरतिसंयुतः॥चक्रोजयागदीदुर्गाशा
क्रीतुप्रभयान्वितः॥८॥खड्गोत्तुसत्यपादुक्तो रानीचंडीसमन्वितः॥हलीवाणीसमायुक्तो
मुशलीचविलासिनी॥९॥शूलीविजययायुक्तःपाशविर्जययान्वितः॥अकुशीविश्वयायु
क्तो मुकुंदो विनयोपुतः॥१०॥नन्दजःसुनदायुक्तो॥नन्दोस्मृत्या समन्वितः॥नरक
हो नरकजित्समृद्धी॥शुद्धियुक्त्वरिः॥११॥

[illegible]

6

उ.म.
३

वाकार्यं तडागात्पश्चिमे पूर्व इशा न्यामुत्तरेपि वा। आदौ तु मंडपः कार्यः सर्वलक्षणं संयुत इति वचनादिति सांप्रदा-
यिकाः। अत्र विशेषो जविष्यो॥ तडागपाली शीर्षे तु मंडपे कारयेत् कुनमिति। चेद्याश्च परितो गर्भारतिमा आस्त्रिमेव
मेखलाः। नवसप्ताथवापंचयोनिवक्त्रान्पात्मजगर्भाः कुंडानि यो निरेव वक्त्रं येषां ते योनिवक्त्राः। तत्र सप्तपक्षे
ईशानकोणास्थानं पृष्टास्वंडकार्यं। उपसंज्ञात विरोधितं तद्विरोधस्योत्पत्त्यात्। वितस्त्रिमात्रा योनिः स्यात्षट्सप्त
गुलवित्कता। गर्भाश्च तत्र शस्त्रास्युत्त्रिपर्वोद्धितमेखलाः। त्रिपर्वोद्धितास्त्रुगुलोद्धिताः। सर्वतश्च सवर्णासुः प-
ताका ध्वजसंपुताः। सवर्णा ईशदिलोकपालैः। अथ योनिः। रत्नलेखराखाभावा नितु मंडपस्य प्रतिरिंशद्द्वाराणि
तानि कारयेत्। द्वाराणि तोराणा नीतिकेचित्। यथाशक्तं तु युक्तं। तद्वचनोराणां न्यपि द्वारकाष्टमयान्येतेषां द्वार-
गत्वात्। शुभास्तत्राष्टहोदतारो द्वारपालास्तथाष्टवै। अथ च न्यायकाः कार्या ब्राह्मणा वेदपारगाः। सर्वलक्षणं पूजापि
त्रयं तोजितैः शिषाः। कुलशीलसमायुक्तः स्याद्विज्ञोन्नतः। स्यात्पुण्यगुहः प्रतिगर्जंतुकलशान्पुष्पकराणि
वा। यजनं वासतं शुभ्रं ताम्रपात्रे सुविस्तरे। प्रतिगर्जने केकः कलश इति हेमाद्रिः। वहुवचनास्य प्रतिगर्जपदाद्यप्रति कुंडं त्रयं रास-
स्वय इति तु तस्मिन्। तत्स्वने कवलीः सुर्वलयः प्रतिदेवतं। आचार्यः प्रतिपेदू मो अनुमंत्रय विज्ञाणः। अरतिमात्रोपूपः ३

(6A)

स्वातन्त्रीरहस्यविनिर्मितः। यत्नमानप्रमाणोवाप्तस्याप्यभूतिसिद्धता। सचाष्टास्रश्चपालपुत्रः। कार्पः। चपालचूडार्पितस्य रि
माणा मध्य एव पूये विशेषो भविष्ये। कर्दवाश्च त्वपालाशं वै कुरुत मयाः शुभाः। अद्रुस्पूयो निर्दिष्टः सारहात्मयो ध्यवेति।
त्रैलोक्ये कानां कर्दवादिनियम एव अद्रुस्पूय नियम इत्यर्थः। तन्निव न न स्थानं नारदीये। तदा गोभरतश्चैव पूयस्थाने प्रकीर्ति
तमिति। पूर्वकुंडास्याभ्यां पादद्वयं त्रितेरे शङ्कितं यत्नात्तयाः। जलाशयमंडपांतराल इति केचित्। ईशानेषु निपानस्य
स्यते घृपं यथोदितमिति परे। एतत्तत्र यं मूलं विमृश्य कामं हि जालं कारिणः कार्याः पंचविंशतिः कल्पितः। कुंडलानि च
हेमानिकै पूरकरकानि च। तद्यंगुलिपवित्राणि वासांसि विविधानि च। तस्यैव समं सर्वान् आचार्ये द्विगुणं पुनः। रघाकृपनं
पुक्रमात्मन आपि यत्स्वियं। सौवर्णैः कूर्ममकरोत्तमैः। ताम्रैः कुलीरमंडूकैः आपसः शिंशुमारकः। दुर्भोरा
जिलः निर्विषसर्पः। कुलीरः कर्कटः कूर्मः सप्तधेया वा रुपा मंडले आसाद्याः। एवमासाद्यता पूर्वा च आद्या वेदविशे
षतः। शुक्रमात्मां वा घातः शुक्रगंधानुलेपनः। सौवर्णैः ध्युहकस्तान् स्नापितो वेदपुंगवैः। यत्नमानः समतीकः पुत्रयो
त्रसमश्चितः। पश्चिमद्वारमाश्रित्य प्रविशे घागमंडपं। ततो मंगलशब्देन मेरीणां निःस्वनेन च। रजसा मंडले कुर्यात्सं च व
र्णो न तत्त्ववित्। षोडशरततश्च क्रेपयगमं चतुर्मुखं। चतुरस्रं वपारितो हस्तं मध्ये सुशोभनं। वेद्याश्चोपरितत्कुर्यात्ग्रहान्

(५)

म.उ.

४

कृपंतीस्तथा विन्यसे संवतः सर्वान् प्रतिदिनं विचक्षाणाः कृपादीन्स्थापयेन्मध्यमेवाहणं मंत्रमाश्रितः। वाह्याणां च शिवं वि
स्तुतत्रैवस्थापयेद्दुधः। विनायकं च विन्यस्य कर्मलाभं विकांतया। शांतिं सर्वलोका नां भूतग्रामं च सत्ततः। पुष्पान् कृ
तैर्युक्तं एवं कृत्वा धिवा सपेदा कुभांश्चरत्तगर्भांस्तान्वाहो भिगभिवेष्ट्य च। गंधपुष्पैरलंकृत्य द्वारपालान् समेततः। प
मिति तावद्वासाचार्यस्त्वभिपूजयन्। बह्वचो पूर्वतः स्थाप्यो रक्षितो न पनुर्विदौ। सामगोपश्चिमेऽप्याप्ता बुभ्रेण लघ्वर्णे
उदमुखो रक्षितो यत्नमान उद्दिश्य तां सर्वान् प्रयुज्या शिवं मंत्रवित्। जुहुयाद्वाहणं मंत्रैराजं च समिधस्तथा। अ
विगिप्तश्चैव होतव्या वाहणो रेव सर्वशः। ग्रहेभ्यो विधिं ब्रूयात्तथैवाग्नेश्वराय च। मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्व
कर्मणो। एतिसूक्तं च रोहं च पावमानं मुमंगलं। जवेरभ्यो मरुत्सूक्तं सर्वतो ब्रूवाः। एतन्मरुत्सूक्तं रोहं च सौम्यं च कौशमां उजा
तवेदसं। सौरसूक्तं जपे रंस्ते रक्षितो न पनुर्विदः। वैराजं पातु ससूक्तं सौपर्णं रुद्रसं हितां। शैशवं पंचनिधनं गायत्रं सेषु साम
च। वाग्देव्यं ब्रूहत्सौम्यं रोहं सरथं तराणां व्रतं विकर्णं चरत्तोम्रं च पथाक्रमं। गायतिसामगायतनं पश्चिमद्वारमाश्रितः।
आथर्वणाश्चोत्तरतस्तथा शांतिकपौष्टिकं। प्रागादिजाप्यानि विशेषतः प्रयोगे दर्शयिष्याम। जपेन नमनसा देवमाश्रिता राम०
वह्नां सदा। पूर्वधुरभितो राजा वैवं कृत्वा धिवासनं। गजाश्चरथवत्प्रीकसंगमाद्भूगो कुलातामदमानीयं कुंभेषु प्रतिवेद्यता ४

(७४)

प्रोचनं वैवसिद्वार्या नृगं दानं गुगुलमेव वा। स्तपनं तस्मै कर्तव्यं पंचमंगलमथितैः। मंगाः पञ्च वाः प्रवर्तकर्मसुहा मंत्रैरेवं कृ-
त्वा विरोधानतः। स्तपनं च मर्षो दया साक्षात्कार्य। परदिनं ह्यसमाह। एवं स्तपामती वात्य विधि दृष्टे न कर्मणा। ततः प्रलाते विमले
संजाते थगवांशते। ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यं मष्टपष्टाथवा पुनः। पंचशब्दा यषडिंशस्य च विंशति वा पुनरिति। ततः सांवसरैः प्रोक्तै-
श्रुद्धेलग्रे सुशोभने वेदशास्त्रैः समाधवे वीद्यैश्च विविधैः पुनैः। कृतं कालं कृतो कृत्वा तत्र गामवतारयिता सांवसरा देवताः। सामगा-
याद्यदेया सा ब्राह्मणापविशोपते। सामगः प्रकृत एव। ये यो न्यायात्। जलाशयं च ग्रिहता मूत्राणापि विवृण्वेता पात्री प्रादाय सो-
वर्णो पंचरत्नसमन्विता। ततो निक्षिप्य मकरं मय्यादी। तत्र सन्तः। यतो वतुर्भिविप्रैस्तु वेदे संगपारगैः महानदीजलोपेतां
दध्यक्षत विभूषितैः। उन्नयन्ति मुखेभ्युज्जानतमध्योक्तं। आद्यवर्णो न सा प्रातु पुन मा मिस्रचेति वा। आपो हि द्युति म-
त्रेण हि प्रागस्य च मंडपं। आद्यवर्णं शत्रो देवी शित्यस्या मचिगीतं। अत्र विशेषो न विद्ये। सामान्यं सर्वभूतेभ्यो मया हतं
मिदं जलं। रमंतु सर्वभूतानि स्नानपात्रावगाहनैः। एवं जलं जलेति स्वा प्रजपेज्जलमातरः। तोष्याः कर्मकराः सर्वे कृत्वा ला-
चपूजयेदिति। पूजयित्वा स हस्पां श्रवलिं दद्यात्समंततः सरस्याः कालिजः। समंततो मंडपस्य। पुनर्दिनानि होतव्यं च तदि-
मुनि सत्रमाः। होमस्तु पूर्वोक्त एव प्रत्यहमा चर्तनीयः। चतुर्थी कर्मकर्तव्यं देवात्रापि शक्तिनः। इति प्राजाप्योक्तं वरुणा

(४)

म.उ.

५

संस्मरंस्ततः कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च। अग्निमन्त्रं समं दत्त्वा मंडपं विनयेत्पुनः। हे मा पात्री वश्यां च स्या
 पकाये निवेदयेत्। ततः सहस्रं विप्राणां अथ वाष्टशतं तथा। योजयेत्तु यथा शक्तिपंचाशद्वा घविंशतिं। एवमेव पुणालेषु
 तडागविधिं कुर्यात्। कूपवापीषु सर्वापु तथा पुष्करिणीषु च। एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च। सर्वा सुवर्तुल चतुरस्रा
 रिपु। मंत्रतस्तु विशेषः स्यात्प्रासादो घानभूमिषु। प्रासादे वा लघुपुरुषः उद्याने वनस्य तिर्ह्वताः। तसं व्रतो विशेष इत्यर्थः
 ः एवं तं शक्तावर्द्धनविधिर्दृष्टः स्वयं भुवा अर्द्धमस्मिन् विनयेत्पुनः। तत्र होमजापकक्षारपालानां चतुष्टयं चतुष्टयं। गुरुश्चेति
 त्रयोदशेत्यर्थः। हे मादिह सिणानामप्यर्द्धमिति चेत्। तत्र होमजापकक्षारपालानां चतुष्टयं चतुष्टयं। गुरुश्चेति
 तोपे अग्निष्टोमसं स्मृतं। शरत्काले स्थितं यत्प्राज्ञ इत्युक्तं। लघुपुरुषः। वाजपेयातिरात्र्यां हेमेतं शिशिरे स्थितं। अश्व
 मेधसमं प्राहर्वसंतसमये स्थितं। ग्रीष्मेऽपि स्थितं तोयं। तत्र होमजापकक्षारपालानां चतुष्टयं चतुष्टयं। गुरुश्चेति
 घशुद्धबुद्धिः। स पातिरुद्रालपमाशुपूतः कृत्वा ननेका द्विविधो रते च। अने कृतो कास प्रहस्तपादीन् भुक्त्वा परार्द्धयमं
 गनाभिः। स हेव विष्णोः परमं पदं पत्रपातितल्योगवालेन भूयः॥ ॥ इति जलाशयोऽसर्गः॥ ॥ अथ जलाशयोऽसर्गप्र
 योगः॥ ॥ अग्निवासनदिनपूर्वदिने कृतं हविष्यभोजनोऽग्निवासनदिने पूर्वाह्णे कृत्वा द्विसंकीर्त्य सकल पापक्षपपूर्वकं कृत्वा

अग्निवासनदिने उ पवासी भवेदेवमं शक्तिनक्तं मिष्यते

राम

५

(४४)

लपगमनानंतरवदुकल्पकालावधिकद्युलोकनोगापूर्वकपरार्धकालावद्धिअमहस्तपःप्रभतिलोकांगनासहिततल्लोक
गतनोगोत्रवेष्टवपरमपराश्रितिकामः श्वोमुकजलाशयोऽमर्गं करिष्यति सैकल्पगणेशपूजास्त्विति वाचनमातवसोर्धा
रापूजाहृदिश्राद्धगुर्वतिगुणा निमाप्तान्यप्रयोगोक्तरीत्या कुर्यात्। ततस्त्रिंशत्तुर्विंशतिः। अष्टौ होतारः। अष्टौ जापकाः।
अष्टौ द्वारपाला इति। चत्वारश्चत्वारो ध्याएते गुरुश्चेति प्रयोगः। अत्र शक्तावेको गुरुरेव वा। ततस्तान्मधुपर्ककरकुंडलमाला
वस्त्रादिनार्चयेत्। द्विगुणमूलं करकुंडलादिगुरुवेदे पोततो मंडपप्रवेशवास्तुपूजामंडपपूजा प्रिस्थापनोत्तरं गुरुवेदि
लिखितवास्तुमंडलमध्यस्थेयमेग्रहात्रपूजयेत्। तत्र चत्वारो देवताः। द्वे त्रैलोक्ये सूर्यः। आग्नेयपत्रे चतुस्त्रैलोक्ये। दक्षिणे पत्रे त्रै
लोक्ये। ईशानपत्रे वाणाकारे बुधः। उत्तरे दीर्घे चतुस्त्रैलोक्ये। पंचकोणे शुक्रः। पश्चिमे धनुषि शनिः। नैऋत्ये शूरीकारे राहुः।
वायवे ध्रुवाकारे केतुमिति तत्र मंत्रैश्चैव देवताप्रत्यक्षैश्च देवताविनायकादीन् च वावाहयेत्। तत्र त्रैलोक्ये सामान्यप्रयोगे तु संघे वा।
ततो मंडलपूर्वादिदिक्कूलशेषु ईशदीना वाहयेत्। तथा द्विवातारमिंद्रं पत्युहि सवामासिद्धसंघैरभीष्टतो वज्रधामेशः। सर्व
ज्यमानोऽपरसंगो नरहृद्धारं नो नगवन्नमस्ते। अं हं हं गच्छेह तिष्ठेत्वा वात्स्यत्रातामिंद्रमिति पूजयेत्। तज्जस्कंधसमात्रं व
ज्रहस्तं महावलां आवाहयानि पतेस्मिन्। पूजयेत्प्रतिगृह्यतामिति पूजयेत्। एवमाग्नेयकलशे अग्निं दूतं एवे हि सवामाहव्यवा

(९)

उ.म.

६

हमुनिप्रवीरैरनितोभिनुष्टातिजोवतालोकगतोनसाईगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते। अग्रेरहागच्छेदितिष्ठेतिअग्निमावाह्य
 शक्तिरुन्तेक्षलद्रूपंछाणात्रुहंविभुजं। आवास्यामिपद्मेस्मित्युजेयंप्रतिगृह्यतामितिपूजयेत्। वायुकुंभेपद्मापसो
 मंएत्येहिंवैवस्वतधर्मराजसर्वाभरैरर्चितधर्मपूत्रे। शुभाशुभानंश्चुचामधीशशिवायनःपाहिमावंनमस्ते॥
 यमेहागच्छेदितिष्ठेत्पावाह्यमहामहीषमानूढंउरुमंमहाबलं। आवा-मितिपूजयेत्। नैऋत्यकुंभेमोषुताःपराप
 रं। एत्येहिरक्षोगाणनायकस्त्वविशालवेतालपिशाचसघैः। माधुर्यपाहिशुभाधिनाथलोकोश्वरत्वंभगवन्नमस्ते।
 निर्ऋतेइहितिष्ठेति। आवात्यतीक्षादंष्ट्रंशवात्रुहंउरुमंमहाबलं। आवा-मितिपूजयेत्। पश्चिमकलशेतत्तायामि
 एषोहिपाहोगतावारिधीशगतोनपूज्यसहाअरोपि। द्याधरेशमराणीपमानपाहिलमस्मान्भगवन्नमस्ते॥
 वृक्षलोहागच्छेदितिष्ठेत्पावाह्यमकारस्यमहाबाहुंदेवदेवमपापतिं। आवा-तामितिपूजयेत्। वायवेकलशेतववायवहत
 स्यतेएत्येहियज्ञेममरक्षणापमगाधिऋतःसहसिद्धसंघैः। प्राणाधिपःकालकवेःसहायगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते
 । वायोइहागच्छेदितिष्ठेत्पावाह्यमृगस्कंधसमात्रुध्वजहस्तंमहाबलं। आवा-तामितिपूजयेत्। उत्तरकुंभेआप्पापस्य
 एत्येहियज्ञेश्वरयत्तरहांविधस्वनक्षत्रगतोनसाई। सर्वांधीभिःपितृभिःसहैवगृहाणपूजांभगवन्नमस्ते। सोमेहा

राम०

६

गच्छेत्तुष्टेयावात्वरशा श्वरथमात्रुदंगराहसं महाबलं आवात्स्यतामिति पूजयेत्। ऐशान्य। कुंभे तमीशानं ऐत्येहिवि
 श्वेश्वरानस्त्रिभूलकपालवद्गंगगणो नसाई। लोकेश भूतेश्वर यज्ञसिद्धौ गृहारा पूजा भागवत्तमस्तौ। इशाने हाण्डे ह
 तिष्टेयावात्स्यद्वयसमात्रुदंगराहसं त्रिलोचनं। आवाह। तामिति पूजयेत्। निष्कृतिवत्तणयोर्मध्य कुंभे आपंगौः। श्रि
 एत्येहि पातालधरामरेंद्रनागांगनाकिन्नरीयमानौ। तौ रौश प्रलोकसेद्ये रनंतरत्ता ध्वजस्मदीये। अनंते हाण्डे हति
 ष्टेयावात्स्यतिः शेषजगदाधारं शेषे सुरगणावितं। आवात्स्यतामिति पूजयेत्। इंद्रे शानमध्य कुंभे ब्रह्मजज्ञानं एत्येहि सर्वाधि
 पते सुरेंद्रलोके नसाई पिते देवताभिः। सर्वस्मधनास्पति तत्रमिवास्तौ धरतः सततं नमस्तौ। ब्रह्मत्रिराण्डे हतिष्टेयावात्स्य
 तहंससमात्रुदंगरायो निजगकुलं। आवात्स्यतामिति पूजयेत्। अनंत ब्रह्मणोः कलशाभावपक्षे अध ऊर्ध्वदेशयोरावाहनात्
 तामंडलमध्ये पंचाक्षरौ वर्तकर्मकरा जतमस्य दुर्दुर्गताम दुर्लभं दुर्कलौहशिशुमारयुतां सुवर्णावात्रीमिमेव तति
 मंत्रेण स्यापयित्वा ब्रह्मणो शिवं विष्णुं गणपतिं श्रियं। अंबिकां भूतग्रामि चतुर्भुवैरावात्स्य पूजयेत्। अत्रेंद्रादिपूजा ममये
 पोराणि कर्पत्राः इन्द्रः सुरपतिः श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः। शक्तिहस्तो महावीर्यस्तस्मै नित्यं नमोनमः। सर्वतैजाधिपो देवा
 रक्तवर्णो महाबलः शक्तिहस्तो महावीर्यो वैश्वानरनमोस्तुते। इन्द्रहस्तः कृष्णवर्णो धर्माध्यस्तो महाबलः। प्रेताधिपतपेनुभं

10

म.ड.

9

यमराजापतेनमः॥ सर्वरक्षोधिपोदेवानिर्झतिनीलविग्रहः॥ महाखड्गधरो देवस्तस्मै नित्यं नमोनमः॥ नागपाशधरो नित्यं मकर
स्योद्दिवाकाः॥ निमग्नः शुक्लवर्णश्च नमो स्तुवत्तणापते॥ सर्वप्राणाधिपो नित्यं सर्वजंतुषु संस्थितः॥ ध्वजहस्तो मेघवर्णस्त
स्मै नित्यं नमोनमः॥ सर्वनक्षत्रमध्येयः॥ सोमो राजाय वस्थितः॥ शुक्लवर्णो गृहहस्तस्तस्मै नित्यं नमो नमः॥ सर्वदोगाधि
पो देवईशानः शुक्लविग्रहः॥ भूलपाणि रूपाद्रोरुद्राधिपते नमः॥ पन्नगाधिपतिर्द्वयोपो नंतो नील विग्रहः॥ पातालव
सतिर्नित्यं अनन्तापानमो नमः॥ पलाशकुक्षुमाकारे ब्रह्मावर्णे स्यादधिकः॥ सर्वलोकपतिश्चेष्टस्तस्मै नित्यं नमोनमः॥ इति
। ततः सूर्यादिभूतग्राहोत्पंचाशदेवताभ्यस्तत्र मंत्रोच्चारयेत् । गुह्योक्तो वलिर्नमस्कृत्यादिप्रयोगतो वलिंदद्यात् । तत्र सोमा
घघृतपायसंभोजापामसुरान्नंबुधायती तोदनं । इन्द्रस्य चक्रादनं शुक्राय घृतानं शानयेत् रुद्राय चंद्रं राहवे मोक्षोदनं । केत
वे द्वित्रोदनं । अग्निदेवता प्रत्यग्निदेवता विनायकदिग्बन्धुः । गणेशवलिः । इंद्रादीनां दशानां माघौदनवलिः । तत आचार्यः
पूर्वकुंडात् सर्वतः पदत्रये स्थले सक्ता हरिद्रोते लाभां मुखमभ्यस्यतीर्थी हकेन स्थापयित्वा गौरसर्वपगोरोचना गुग्गुलुह्वानि
वपत्रगर्भी घोटलिकोपदावध्रंसस्तापणा इति मंत्रेण वद्ध्या युवासा इति वस्त्रेणा वेष्ट्य पूज्यतीयां शेनावरे वनित्वा तत्राक्षता राम
दिकंप्रक्षिप्य । तत्र ध्रुवो सीति मंत्रेण पूजयेत् नित्यनेत । ततः प्रतिकुंडसमीपे ईशायांकलशस्थापनं कृत्वा तत्र सर्वसमुद्रा इति ती ७

(108)

धीनित्यस्य वरुणं पूजयेत् पुः। ततः अर्वाय अस्ति जश्च स्वेस्वे कुंडे स्वगृहोक्तमार्गेणाग्निप्राणपतानंतरभाविर्कर्मकुर्यात्। तत्र प्रतिकुं
उमाचार्यकुंडप्रभृति कुंडदक्षिणतो यजमान उपविश्य जलमादाया स्मिन् कर्मणी हं विः सूर्यसोमः भोमः बुधः गुरुः शुक्रः शनि
गङ्गकेतुग्रहभयश्चरोमास्वं २० विष्णुः ब्रह्मे ५ यमः कालः चित्रगुप्ताधिदेवताभ्यो अथ प्रभूमिद्विस्त्रिदशेक्षणी प्रपः प्रजापतिः ब्रह्म
प्रत्यधिदेवताभ्यो विनायकः दुर्गाः वाघाकाशाः शिवः पंचलोकपालेभ्य इन्द्राग्निः यमः निष्कतिवरुणाः वायुः सोमेशानानंतरं ब्रह्म
दिकपालेभ्यो ब्रह्मः शिवः विष्णुः गणपतिः श्रीः अत्रैकाग्र्यं तस्मात् नैव कर्मः वरुणाग्निवायुसूर्यप्रजापतिस्त्रिष्टुक् सदिपूर्वो
त्तांगदेवताभ्यो नमस्तेति यजेत्। जापकैर्द्वीरपालेभ्यो नमः। यथा होमः कार्यः अत्र द्वापालजप्यमंत्रा उच्यंते।
श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं सुमंगलं शांता ध्यायेत्। अथ होमः। होमोऽथ चेति वद्वचो॥ श्रीसूक्तं हिरण्यवर्णा हरिणी मित्यादि
पंचदशार्चपावमानं स्वादिष्टपेत्पादि। सोमसूक्तं तं सोमप्रविक्रित इत्यादि गविष्टा वित्यंतं च यो विंशत्यं सुमंगलं क्रतुक्र
ददित्यादि॥ शान्तिकाध्यायः शत्रुंशं ग्रीत्यादिकः। इन्द्रसूक्तं यो ज्ञात एवेत्यादिकं रत्नोद्गं कृणुष्यात् इत्यादि॥ रत्नोद्गं
रपालौ लुरुद्राभ्युत्पन्नसूक्तं श्लोकाध्यायेत् शुक्रियं च मंडलाध्यायमेव च। रुद्रात्रमस्त इत्यादि मंत्रान्। श्लोकाध्यायेदे
वसवितः प्रसुवपत्निसादिकं। शुक्रियं च वाचं प्रपद्ये इत्यादिकं। मंडलाध्यायमादित्यो वा एष यन्मंडलमिति तैत्तिरीये प्र

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com